

типу (хедери, ешиви, училища). На сьогодні, ще не вивчена велика кількість питань, пов'язаних з єврейською спільнотою Херсонщини. Ця тема потребує подальшого дослідження.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Афанасьев-Чужбинский А.С. Поездка в Южную Россию: Ч. 1-2. – СПб., 1861, 1863. – С. 223-450.
2. Гессен Ю. История еврейского народа в России. – Т.1 – М., 1993.
3. Горовский Ф., Хонигсман Я. Евреи Украины: Краткий очерк истории. – Ч. 2 – К., 1995.
4. Казовский Г. Еврейское искусство в России. 1900 – 1948. Этапы истории // Советское искусствознание. – 1991. – Вып. 27. – С. 228-254.
5. Котлер И. Очерки по истории евреев Одессы. – Иерусалим, 1996.
6. Краткая еврейская энциклопедия. – Т. 1 – Иерусалим, 1976.
7. Маккаби-Иорш А. Неугасимая звезда. – М., 1991.
8. Непомнящий Б. Херсон еврейский. Трагедии и судьбы. – Херсон, 2004.
9. Орлова З., Ратнер И. Нации и народности на Херсонщине. – Херсон, 1993.
10. Шушляникова Н. Розповіді з історії Херсонського краю: Монографія. – Херсон, 2003.

А н н о т а ц и я

Исследуется жизнь еврейской общины Херсонщины XIX – начала XX в. Анализируются достижения в развитии традиционной культуры, просвещения, общественной жизни.

Євгеній Орешиштейн

КОНФЕСІЙНА СТРУКТУРА НІМЕЦЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Німецьке населення півдня України наприкінці ХІХ – початку ХХ століття відіграло значну роль в економічному і культурному розвитку цього регіону і, таким чином, невід'ємно ввійшло в загальноукраїнську історію.

Дослідження німецького населення України, взагалі, потребує комплексного розгляду взаємодії найбільш впливових чинників культурного та економічного розвитку. До факторів, що зумовили достатньо стійку характеристику німецького етносу півдня України можна віднести релігійну належність. А беручи до уваги етнічну неоднорідність німецькомовного населення півдня України наприкінці ХІХ – початку ХХ століття, конфесійна належність зумовлювала особливості економічної діяльності, впливала на взаємовідносини між німецькими поселенцями, створювала характерні умови існування і розвитку. Розгляд конфесійної структури німецького населення України в вищезначений період потребує також розподілу за місцем проживання (міські, сільські) та хронологічної послідовності, тому що модернізація правового статусу німецьких поселенців призводила до значних соціальних та економічних перетворень.

Питання історії німецького населення півдня України наприкінці ХІХ – початку ХХ століття порушувались у працях таких дослідників, як А. Клаус [1], Я. Штах [2], А. Айсфельд [3], В. Дизендорф [4], Н. Осташева-Венгер [5], Е. Г. Плескя-Зебольд [6], Ю. Лаптев [7], В. Васильчук [8]. Історію окремих конфесій (менонітів та лютеран України) вивчали, О. Курило [9], О. Лиценбергер [10], О. Князева [11]. Історію німецьких поселень

південної України досліджували також закордонні дослідники К. Штумпп [12], Ф. Єш [13], Д. Тевс [14], Д. Юрри [15], И. Флейшхауер [16]. З сучасних комплексних праць необхідно відмітити посібник групи авторів - Германа А., Ларіонової Т., Плева І. [17], де окремо розглядаються німецькі колонії в Україні та аналізується загальна конфесійна структура та специфіка німецьких поселень півдня України кінця XIX – початку XX.

Територіально німецьке населення півдня України наприкінці XIX – початку XX мешкало в Катеринославській, Херсонській та Таврійській губерніях Російської імперії. Визначити з високою достовірністю кількість німецького населення буде важко тому, що національність з джерел перепису населення 1897 року можна визначити тільки за допомогою мовних та конфесійних ознак. Розподіл за вищезначеними критеріями відображає табл.1. [18].

Таблиця 1

№	Губернія, місто	Рідна мова, німецька	Лютерани	Католики	Меноніти
1	Катеринославська	80979	39530	32154	23922
2	Катеринославська, в містах	2142	2085	5388	208
3	Таврійська	78305	42654	29393	25508
4	Таврійська, в містах	1092	3885	9355	294
5	Херсонська	123453	56557	95227	5386
6	Херсонська, в містах	12810	11353	32842	36
	Разом	298781	156064	204359	55354

Мовна ознака виконує роль головного критерію, критерії конфесіональні потребують окремих підрахунків та співставлення з іншими джерелами: статистичними збірками, списками приходів та ін.

Також важко визначити кількість колоній, тому що ці данні змінювались постійно: створювались дочірні, також були поселення змішаного типу (тобто німецьке населення складало деякий відсоток), поселення були різними за розмірами (від хуторів до десяти тисяч мешканців і більше). Наприклад, у відповідності зі списком населених пунктів Таврійської губернії від 1869 року в Феодосійському повіті нараховувались: 1 – менонітсько-татарське поселення – (Султан-сарай), російсько-німецьке – (Отуз – 144 двора), німецько-татарське – (Ескікой - 8 дворів, Кільсе-Мечеть - 9 дворів, Багальчак (Аблеш) – 16 дворів) [19].

Відповідно до маніфесту 1763 року Катерини II, іноземцям, що мали переселятись до Російської імперії гарантувалося вільне відправлення віри та державна допомога при будівництві церков. Заборонялося здійснювати місіонерську діяльність серед християн православного віросповідання.

Внутрішній устрій церковних громад та порядок богослужіння обиралися приходами самостійно, тому що спеціальних законів церковного устрою не існувало. І, відповідно до вчення Мартина Лютера, найвища церковна влада повинна була належати государю країни, який і мусив піклуватись про устрій та управління Церквою. Тому і в Російській імперії того часу в перші часи існування Лютеранської церкви громади не мали строгої церковної організації.

Формально пастори підпорядковувались Юстиц-колегії духовних справ, яка через віддаленість від приходів не мала змоги постійно контролювати їх діяльність. Відповідно до такої ситуації Юстиц-колегія видала указ, в якому церковні приходи повинні були

керуватись шведським церковним законом 1686 року, не дивлячись на його недосконалість і неузгодженість з місцевими умовами [20].

За участю графа Карла фон Лівена, який був першим протестантом, що очолив в 1828 році департамент духовних справ іноземних сповідань, був створений проект Статуту Євангельсько-лютеранської церкви Росії, який набув чинності 28 грудня 1832 року. Юстицколегія була ліквідована і замінена Генеральною консисторією, а Управління церковних справ іноземних сповідань було переведено у підпорядкування Міністерства внутрішніх справ. Ще до цього в 1821 році вийшов закон, який почав регламентувати порядок складання та затвердження визивних грамот лютеранських пасторів до приходів.

Прийняті документи стали головними законодавчими актами, якими керувалась Євангельсько-лютеранська церква в наступне сторіччя свого існування. Устав 1832 року вміщував загальні законоположення про протестантизм в Російській імперії, визначав порядок управління приходами, визначав також порядок призначення вищого церковного керівництва [21].

Таким чином, відповідно Статуту 1832 року лютеранство отримало в Російській імперії статус офіційної релігії, такої ж, як і Православна Церква.

На кінець XIX ст. Православна Церква мала в країні статус *primus inter pares* (перша серед рівних), тобто всі інші віросповідання офіційно ставали рівними їй. На відміну від лютеранства, Католицька Церква, наприклад, не мала подібного привілейованого становища. В 1847 році внаслідок односторонньої відміни конкордату (угоди між Святим Престолом Ватикану та керівництвом країни), була ліквідована папська нунціатура в Російській імперії, і таке становище зберігалось до 1917 року.

Вищим органом церковного керівництва був Генеральний Синод, до складу якого входили генеральні суперінтенданти консисторіальних округів, пробсти, депутати від провінціальних синодів та особи, призначені царем або урядом.

В 1844 році з дозволу імператора Олександра II була створена Каса взаємодопомоги євангельсько-лютеранським приходам в Росії. Вона надала чималу матеріальну допомогу лютеранам країни в важкі часи посух та неврожаїв. В підпорядкуванні Євангельсько-лютеранської церкви по всій країні перебували десятки благочинних організацій (лікарні, дитячі притуки, каси для незаможних, піклування для незаможних жінок та дітей та ін.) [22].

Процес формування єдиної Євангельсько-лютеранської церкви набув завершення в другій половині XIX ст. Загальні законоположення про протестантизм Російській імперії в відповідності зі Сводом законів видання 1896 року (т.11, ст. 1, 2) проголошували повну свободу сповідання протестантської віри і виконання богослужінь. Крім цього, Свод законів Російської імперії визначав обов'язки пасторів (т.11, ст.257-238, 432-465) та кюстерів (т.11, ст.505), визначав порядок проведення лютеранського богослужіння (т.11, ст.257-266, 787-797) також передбачав внутрішню будову церкви, устрій та управління протестантськими громадами.

До складу Петербурзької консисторії входили наступні приходи південної України: Херсонська губернія - Херсон, Невсац, Єлисаветград, Миколаїв, Одеса; Катеринославська губернія - Грюнов; Таврійська губернія - Севастополь, Симферополь, Цюріхталь.

В Петербурзькому консисторіальному окрузі, до якого відносились лютеранські громади півдня України, з середини XIX ст. до поч. XX ст. кількість прочан зроста майже вдвічі з 244 885 в 1862 році до 641 000 в 1904 році. За національним складом, за даними від 1917 року 72,5% були німцями, інші 27,5% – представниками інших національностей [23].

Також відповідно до указу Сенату від 19 травня 1834 року при лютеранських консисторіях Москви, Санкт-Петербурга, Риги, Мітау були засновані особливі реформатські засідання, що займались справами Євангельсько-реформатської церкви. На території півдня України було чотири із семи реформатських приходів (Одеса, Шабо, Нойдорф, а також об'єднаний приход Ворс – Іоганненсталь – Ватерлоо - Рорбах).

За даними списку населених пунктів Таврійської губернії від 1869 року, колоній менонітів на річці Молочній знаходилось 58, 56 з них - по лівому берегу. Окрім менонітів, і інші колоністи засновували хутори на землях, що купувались ними у приватну власність. Колоній лютерансько-католицьких нараховувалось – 28. Більшість лютеран перебували в Мелітопольському повіті. Пієтисти з Вюртемберга заснували 4 колонії в Бердянському повіті [24]. Загальна кількість колоній лютеран, католиків, менонітів, пієтистів складала – 142.

За цими ж даними, на 1869 рік в Таврійській губернії кількість церков та молитовних будинків складала: в Симферопольському повіті: римо-католицьких – 1 (Розенталь - 61 двір), лютеранських – 2 (Нейзац - 41 двір та Фриденталь - 28 дворів), в колонії Кроненталь знаходилась католицька каплиця а також лютеранська та католицькі школи; в Бердянському повіті: пієтистів – 2 (Нейгофунг – 90 дворів та Нейгофунгсталь - 47 дворів), менонітські молитовні дома – 9 (Лінденау №5 – 55 дворів, Гальбштадт – 76 дворів, Петерсаген - 45 дворів, Руднервейде - 81 двір, Нейкірх - 62 дв., Гнаденфельд - 89 дв., Вальдгейм - 95 дв., Александерволь - 52 дв., Моргенау - 66 дв.); в Дніпровському повіті – 1 лютеранська (Ангаль-Кетен, Асканія-Нова - 22 двора); в Мелітопольському повіті: лютеранських – 3 (Молочна, Пришиб - 91 двір), католицьких – 1 (Гейдельберг – 131 двір), менонітський молитовний дім – 1 (Новий Гуттерталь - 43 дв.); в Перекопському повіті знаходилось 11 колоній, з них 2 менонітських; в Феодосійському повіті: лютеранських – 4 (Судак - 14 дворів, Фриденталь - 10 дв., Нейдорф (Іслям-Терек) - 20 дв.), в колонії Цюріхталь - 84 двора крім лютеранської церкви знаходилась також і католицька. В цьому ж повіті були також поселення зі змішаним населенням: менонітсько-татарське - Султансарай - 10 дворів, російсько-німецьке – Отуз 144 двора, німецько-татарські – Ескікой – 8 дворів, Кільсе-Мечеть – 9 дворів, Багальчак (Аблеш) – 16 дворів [25].

А вже в 1914 році в Таврійській губернії нараховувалось 183 лютеранських поселень та 72 поселення менонітів, в Херсонській нараховувалось – 91 лютеранське поселення та 54 поселення менонітів, в Катеринославській – 75 лютеранських поселень та 54 менонітських [26].

Католицькі громади України входили до складу Тираспольської єпархії (глава до 1902 – єпископ А. Церр, а з 1904 - єпископ Й.А. Кесслер) з центром в Саратові і складала її Берлінський (15 приходів и 42 філії), Катеринославський (10 приходів и 38 філій, Миколаївський (16 приходів и 23 філії) и Одеський (18 приходів и 14 філій) деканати. Чисельність німців- католиків складала більше 90 тис. людей.

Католицькі громади перебували в менш сприятливих умовах, кількість німців-католиків підрахувати також складніше. Наприклад, в Одеському архіві збереглись тільки метричні книги 1816 – 1878 років по Мангеймській парафії: колонії Мангейм, Зельц, Ельзас, Баден та с. Севериновки (де жили переважно поляки) [27]. Методом підрахунку за даними К. Штумпа на 1914 рік можна визначити кількість колоній в губерніях півдня України: Херсонська губернія – 39 (38119 жителів, володіли 119932 десятинами землі), Катеринославська губернія – 10 (5671 жителів, володіли 12723 дес. землі), Таврійська губернія - 18 (9484 жителів, володіли 58978 дес. землі) [28].

Німці-католики відрізнялись від німців-лютеран по багатьом показникам: устроєм

колоністського життя, рівнем освіченості, поведінкою, одягом. Католицькі колонії були меншими за розмірами і мали менше населення, в них менший розвиток отримували ремесла та промисли.

Історія поселень менонітів на півдні Російської імперії – одна із найцікавіших сторінок німецьких переселенців на південь України. Перші поселення менонітів на українських землях Російської імперії отримали назву Хортицьких і Молочанських. В кінці XIX - на початку XX століття до Гальштаттської (Молочанської) групи колоній входило 32 поселення та 27 колоній, що входили до Гнаденфельдської (Богдановської) волості. До Хортицької волості Катеринославського повіту входило 16 менонітських колоній.

На території Хортицьких та Молочанських колоній знаходилась деяка кількість великих землеволодінь. В Катеринославській губернії зареєстровано 51 маєток менонітів площею від 500 до 2 тис. десятин. В Таврійській губернії зустрічались маєтки до 10 тис. десятин. Вартість великого господарства доходила до 200 тис. карбованців. Повне господарство в Молочанських колоніях оцінювалось в 37 тис. карбованців, а в Хортицьких – 25-30 тис. карбованців [29].

Треба підкреслити, що для менонітів праця на землі була головним заняттям, яке, за їх релігійними канонами, було угодне Богу, бо це - продовження справи Самого Творця.

Кожен господар мав на меті максимально раціональне використання землі. Вже з середини XIX ст. вони почали переходити на чотирирох -, а згодом і на п'ятипільну сівозміну. Також достатніх успіхів колоністи досягли в тваринництві: від вівчарства до виведення нових високопродуктивних порід молочного скота, племінних коней.

Ще під час заселення колоній серед переселенців було багато різних за фахом ремісників. З часом по мірі підвищення потреб в різній сільсько-господарській техніці на території колоній почали функціонувати підприємства по виробництву плугів, букерів, лобогрійок, косарок, соломорізок, молотилок та інших досить довершених для свого часу знарядь. На початку століття кожен другий господар мав сільськогосподарські машини. Ще через деякий час кожне господарство мало повний комплект техніки.

Таким чином, розподіл за конфесійною ознакою, для окремих груп поселенців (менонітів) виконує роль додаткового етнічного критерію. Для інших етно-конфесійних груп (лютерани, католики) необхідне співставлення за іншими джерелами.

Також треба зазначити, що конфесійні групи німецького населення, при досить толерантному відношенні одна до одної, а також до місцевого населення, тісних взаємостосунків не підтримували, за винятком економічної сфери, і ці стосунки носили прагматичний характер.

Загалом німецьке населення півдня України в кінці XIX – на початку XX століття мало специфічну конфесійну структуру, яка визначала особливості економічної діяльності, культурного розвитку, соціальної трансформації.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Клаус А.А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. – СПб. 1869.
2. Штах Я. Очерки из истории и современной жизни южнорусских колонистов. – М., 1916.
3. Айсфельд А. Російські німці. - Мюнхен, 1992.
4. Немцы в истории России (Россия. XX век. Документы)/ сост. В.Ф. Дизендорф. – М., 2006.
5. Осташева – Венгер Н.В. На переломе эпох ... Меннонитское сообщество Украины в 1914-1931 гг. – 2-изд. – М., 2000.

6. Плесская - Зебольд Э.Г. Одесские немцы. 1830-1920. Одесса, 1999.
7. Лаптев Ю.Н. Немецкие религиозные общины (XIX – XX в.)// Немцы Крыма. Очерки истории и культуры.- Симферополь, 2000, - С. 44,45.
8. Васильчук В.М. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина XVIII).- К., 2004 р.
9. Курило О.В. Лютеране в России (XVI - XX): Дис. канд. ист. наук. - М., 1995.
10. Лиценбергер О.А. Евангелическо-лютеранская церковь и советское государство (1917-1938).- М., 1999.
11. Князева О. Евангелическо-лютеранские церкви и приходы на Украине. - СПб., 2002.
12. Heimatbuch der Deutschen aus Russland, edited by Dr. Stumpp K. p.p.132-144.
13. Epp F. Mennonites in Canada, 1786-1920: the history of a separate people. - Toronto, 1974.
14. Toews J. The Mennonite brotherhood in Russia (1789-1910) - Fresno, California, 1978.
15. Urry J. None but saints: the transformation of Mennonite life in Russia, 1789-1889. - Winnipeg, 1989.
16. Fleischhauer I. Die Deutchen im Zarenreih.- Stuttgart: Deutche Verlags-Anstalt. 1991.
17. Герман А.А., Илларионова Т.С., Плевне И.Р. История немцев России: Учебное пособие.- М., 2005.
18. Первая Всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Под ред. Н.А.Тройницкого. т. II. Общий свод по Империи результатов разработки данных Первой Всеобщей переписи населения, произведенной 28 января 1897 года. С.-Петербург, 1905. Таблица XIII. Распределение населения по родному языку.
19. Список населенных мест Российской империи. Таврическая губерния. 1869 г. –Спб.,1896.- С.5.
20. Лиценбергер О.А. Вказ. праця. – С.42.
21. Там само.
22. Там само.- С. 45.
23. Там само.- С. 54.
24. Список населенных мест Российской империи.-с.5
25. Там само
26. Heimatbuch der Deutschen aus Russland, edited by Dr. Stumpp. - К., 1954, p.p.132-144.
27. Державний архів Одеської області . – Ф.628.- Оп.1.- Спр.-2, 3, 4, 5.
28. Heimatbuch der Deutschen aus Russland, p.p.132-144.
29. Осташева – Венгер Н.В. Вказ. праця. – С.38.

А н н о т а ц и я

Рассматривается история формирования и деятельность немецких этноконфессиональных сообществ на территории южной Украины в период с конца XIX до начала XX вв. Конфессиональная структура оценивается как фактор системного развития немецкого этноса юга Украины.

Анатолій Філінюк

ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОГО САМОДЕРЖАВСТВА ЩОДО ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НА МЕЖІ XVIII – XIX СТОЛІТЬ

У статті зроблено спробу проаналізувати політику російського самодержавства щодо греко-католицької церкви Правобережної України на рубежі XVIII – XIX ст., що зумовила